

*Світлій пам'яті академіка НАН України,
доктора економічних наук, професора,
лауреата Державної премії України
в галузі науки і техніки
Мар'яна Івановича Долішнього
присвячується*

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Серія «Проблеми регіонального розвитку»
ISBN 978-966-02-4252-4

РЕГІОНАЛЬНІ СУСПІЛЬНІ СИСТЕМИ

монографія

ЛЬВІВ
2007

УДК 332.133.6:316.42
Р-32

Регіональні суспільні системи / відп. ред. Л. К. Семів ; Інститут регіональних досліджень НАН України. – Львів, 2007. – 496 с. (Сер. «Проблеми регіонального розвитку»).

Висвітлені сучасні теоретичні та методологічні основи дослідження регіональних суспільних систем (РСС). Розкриті особливості та інноваційні передумови розвитку ресурсного потенціалу РСС в Україні. Досліджено конкурентоспроможність суспільно-територіальних систем в умовах формування соціально орієнтованої ринкової економіки. Проаналізовані регіональні відтворювальні системи та визначено їх місце в стратегії соціально-економічного поступу України. З'ясовано особливості становлення регіональних соціальних систем в Україні (соціально-трудоових, соціально-культурних, соціально-екістичних, освітніх). Розглянуто традиційний та інноваційний підходи до оцінки рівня життя населення як важливого індикатора розвитку регіональних суспільних систем. Досліджено інноваційно-інтелектуальний потенціал РСС. Викладено європейський, національний та регіональний контекст розвитку регіональних освітніх систем. Обґрунтовано концепцію, інституційне забезпечення та сучасні форми й інструменти управління розвитком РСС.

Для фахівців у сфері регіональної економіки, соціального управління, працівників науково-дослідних установ, викладачів, аспірантів, студентів економічних спеціальностей.

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Інституту регіональних досліджень НАН України
(протокол №1 від 25 січня 2007 р.)*

Відповідальний редактор:

Семів Л.К. – доктор економічних наук, професор, Інститут регіональних досліджень НАН України.

Рецензенти:

Мікповда В.П. – член-кор. НАН України, доктор економічних наук, професор,

Шаблій О.І. – доктор географічних наук, професор,

Куценко В.І. – доктор економічних наук, професор.

ISBN 978-966-02-4252-4 (серія)
ISBN 978-966-02-4517-4

© Інститут регіональних досліджень
НАН України, 2007

ЗМІСТ

ВСТУП	8
-------------	---

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕГІОНАЛЬНИХ СУСПІЛЬНИХ СИСТЕМ

1.1. Наукові погляди на формування та розвиток регіональних суспільних систем	11
1.1.1. Територіальна суспільна система як об'єкт дослідження регіональної економіки	11
1.1.2. Діяльнісний та гео економічний підходи до визначення регіональних суспільних систем	16
1.1.3. Суспільно-відтворювальна сутність формування і розвитку регіональних суспільних систем	28
1.2. Регіоналістика - наукова основа формування регіональних суспільних систем.....	33
1.3. Державницька парадигма стратегії духовно-інтелектуального забезпечення інноваційного розвитку регіональних суспільних систем	39
1.4. Наукове забезпечення регіональних соціальних систем	55
1.5. Соціально-економічні взаємодії в структурі формування інтегрованих регіональних суспільних систем	66

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНАЛЬНИХ СУСПІЛЬНИХ СИСТЕМ В УКРАЇНІ

2.1. Інновації як детермінанти трансформації регіональних суспільних систем.....	83
2.2. Людські ресурси в інноваційному розвитку регіональних суспільних систем.....	97
2.3. Формування та розвиток регіональних інноваційних систем	105
2.4. Роль регіональних інформаційних систем у дослідженні соціально-економічного розвитку України	116
2.5. Регіональні виробничі системи в умовах поглиблення інноваційних процесів	124
2.6. Тенденції розвитку соціально-економічних зв'язків регіонів України	134

РОЗДІЛ 3

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ СУСПІЛЬНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИХ СИСТЕМ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО ОРІЄНТОВАНОЇ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

3.1. Теоретичні засади дослідження конкурентоспроможності суспільно-територіальних систем.....	146
--	-----

3.2.	Детермінанти регіональної конкурентоспроможності суспільно-територіальних систем.....	150
3.3.	Методичні підходи до оцінки конкурентоспроможності в ринкових умовах господарювання	159
3.4.	Загальна оцінка конкурентоспроможності суспільно-територіальних систем України.....	165
3.5.	Організаційно-економічний механізм підвищення конкурентоспроможності суспільно-територіальних систем України	170

РОЗДІЛ 4

РЕГІОНАЛЬНІ ДЕМОВІДТВОРЮВАЛЬНІ СИСТЕМИ ТА ЇХ МІСЦЕ В СТРАТЕГІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

4.1.	Роль демографічного чинника у розбудові суспільних систем	175
4.2.	Демографічні виміри регіональних суспільних систем.....	190
4.3.	Соціально-демографічні аспекти інноваційного розвитку регіональних суспільних систем.....	199
4.4.	Стратегія демографічної політики в контексті соціальної безпеки, формування людського капіталу та інноваційної моделі розвитку України	207

РОЗДІЛ 5

РОЗВИТОК РЕГІОНАЛЬНИХ СОЦІАЛЬНИХ СИСТЕМ В УКРАЇНІ

5.1.	Формування та ефективність функціонування регіональних соціально-трудоу систем.....	215
5.2.	Роль регіональних соціально-культурних систем у розбудові соціальної економіки України.....	229
5.3.	Соціальний капітал регіональних суспільних систем: аспекти формування та оцінка в умовах переходу до економіки знань.....	240
5.4.	Регіональні соціально-екістичні системи і перспективи їх розвитку в Україні	248

РОЗДІЛ 6

РІВЕНЬ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ЯК ВАЖЛИВИЙ ІНДИКАТОР РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНИХ СУСПІЛЬНИХ СИСТЕМ

6.1.	Трактування та компонентна структура рівня життя населення суспільних систем.....	272
6.2.	Рівень життя населення в інтегральних вимірниках регіонального розвитку	277
6.3.	Методичне забезпечення аналізу показників рівня життя населення в регіонах з пониженою місткістю ринку праці	283
6.4.	Традиційний та інноваційний підходи до оцінки рівня життя населення (за результатами соціологічного опитування)	299
6.5.	Подолання бідності в контексті цілей розвитку тисячоліття в Україні.....	321

РОЗДІЛ 7

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНИХ ОСВІТНІХ СИСТЕМ

7.1.	Регіональні освітні системи з позицій системного підходу	333
7.2.	Трансформація освітнього комплексу регіону в процесі формування інноваційної моделі економіки України.....	340
7.3.	Потенціал вищої освіти у формуванні регіональних суспільних систем інноваційного типу *	348
7.4.	Європейський, національний та регіональний контекст розвитку університетської освіти	359
7.5.	Вдосконалення організаційно-економічного механізму функціонування регіональних освітніх систем	371
7.6.	Визначення кадрових потреб регіональних суспільних систем у вирішенні проблем їх збалансованого розвитку	376

РОЗДІЛ 8

ІННОВАЦІЙНО-ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ РЕГІОНАЛЬНИХ СУСПІЛЬНИХ СИСТЕМ

8.1.	Соціогуманістичні проблеми моделювання інтелектуальної компоненти інноваційного розвитку регіональних суспільних систем	390
8.2.	Цільове регулювання функцій соціального розвитку та соціального захисту фахової інтелігенції в регіональних суспільних системах інноваційного типу	404
8.3.	Мотиваційні чинники становлення науково-креативної суб'єктності молоді у регіональних суспільних системах.....	425

РОЗДІЛ 9

МЕХАНІЗМИ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ РЕГІОНАЛЬНИХ СУСПІЛЬНИХ СИСТЕМ

9.1.	Концептуальні засади управління розвитком регіональних суспільних систем.....	442
9.2.	Інституціональне забезпечення управління розвитком регіональних суспільних систем.....	446
9.3.	Сучасні форми та інструменти управління розвитком регіональних суспільних систем в Україні.....	456
9.4.	Управління процесами соціально-економічної міжрегіональної інтеграції регіональних суспільних систем	471
9.5.	Проблеми якості управлінського середовища регіональних суспільних систем.....	482
ВИСНОВКИ		492

ВСТУП

Магістральним шляхом розвитку українського суспільства є формування соціально орієнтованої, демократичної, правової держави, інтегрованої у світове співтовариство на засадах наукомісткої національної економіки. Гармонійний розвиток України, в якій людина відчуватиме себе соціально захищеною, економічно забезпеченою та інформаційно підготовленою, неможливий без ефективного та стабільного розвитку регіональних суспільних систем (РСС) як невід'ємної складової національного простору.

У цьому контексті формування та розвиток РСС необхідно досліджувати з позицій наукової системології, згідно з якою регіон - це складна, відкрита і динамічна соціально-економічна система, що взаємодіє з національною і глобальною системами, розвиток якої щораз більше детермінують інтелектуально-інноваційні процеси. Отже, РСС необхідно розглядати як сформовану в межах певної території сукупність економічних, соціальних, політичних, культурних взаємозв'язків і відносин між людьми, соціальними спільнотами та інститутами, що об'єднані спільними інтересами і спільною метою розвитку, спільними завданнями управління і у своїй взаємодії та взаємопроникненні з середовищем утворюють єдине ціле.

В процесі розбудови України як соборної, соціально орієнтованої держави ключовим завданням регіональної політики є забезпечення державних стандартів (нормативів) та державних соціальних гарантій гідного рівня життя кожного громадянина. З огляду на це центральне місце в монографії відведено: проблематиці регіональних суспільних систем, їх соціальному, інноваційному та духовному розвитку, зростанню якості життя населення, питанню конкурентоспроможності територій, висвітленню інноваційно-інтелектуального потенціалу РСС, вдосконаленню регіонального управління, соціально-економічним взаємодіям у структурі формування інтегрованих РСС тощо.

Наукові дослідження щодо сутності РСС, напрямів і перспектив розвитку, регулювання на національному та регіональному рівнях, а також вихід регіональних досліджень за межі національних кордонів і адміністративно-територіальних утворень урізноманітнює типологію РСС та розширює теоретичне розмаїття підходів до їх дослідження.

Відповідно до постулатів регіонології особливий акцент ставиться на виділенні регіонів з території за діяльнісною ознакою за визначеними цілями і завданнями як певних територіально-суспільних систем. Діяльнісний критерій формування РСС передбачає виокремлення: регіональних систем розселення, регіональних економічних систем, регіональних соціальних систем, регіональних екологічних систем, регіональних систем управління. В монографії предметом наукових розвідок стали регіональні системи: розселення, економічні, виробничі, соціально-трудові, освітні, інноваційні, інформаційні, управління. При визначенні принципів їх формування та розвитку враховано взаємодію процесів регіональної

інтеграції й диференціації, глобальні інтеграційні процеси, інноваційну парадигму в регіонотворенні. В умовах глобалізації та постіндустріального розвитку, посилення взаємозв'язків регіонів із зовнішнім середовищем застосовується гео економічний підхід до виділення РСС, який передбачає, що РСС є не лише підсистемами національного рівня, але й стають локальними утвореннями світогосподарської системи.

Дане монографічне дослідження є логічним продовженням низки науково-дослідних робіт, монографічних видань з регіональної проблематики, які здійснювалися в Інституті регіональних досліджень НАН України під керівництвом академіка НАН України Долішнього М.І. та за участю доктора економічних наук, професора Злупка С.М. За цикл робіт з проблем регіональної соціально-економічної політики названим вченим у 2003 р. було присуджено Державну премію України в галузі науки і техніки.

Вченими Львівської наукової школи у 1996-1999 рр. було опрацьовано концепцію формування сучасної регіональної політики України в умовах ринкових трансформацій та забезпечення цілісності та унітарності держави, а також розроблено механізми, форми і методи впливу держави на соціально-економічний розвиток територій. Необхідність звернення до розробки важливої для молодого держави наукової проблеми наприкінці 90-х років ХХ ст. була зумовлена відсутністю досвіду у проведенні регіональної соціально-економічної політики, тяжінням до господарської, політичної, психологічної спадщини минулої тоталітарно-командної системи.

Існування гострого протиріччя між існуючою системою управління регіональним розвитком та новими вимогами, пов'язаними з ринковими перетвореннями в країні, а також необхідністю знаходження оптимального співвідношення між процесами регіоналізації та глобалізації у світовому просторі, зумовило потребу розробки механізмів реалізації регіональної політики в умовах формування нового соціально-економічного середовища територіального управління (1999-2002 рр.).

З прийняттям концепції державної регіональної політики (25 травня 2001 року), Стратегії соціально-економічного розвитку України (2004-2015 роки) «Шляхом Європейської інтеграції», Стратегії соціально-економічного розвитку окремих регіонів на період до 2015 року перед суб'єктами державного та регіонального управління постала проблема формування якісно нової державної регіональної політики, вироблення послідовних кроків в її реалізації. Наукові пошуки 2003-2004 рр. стосувалися розробки концептуальних підходів до формування моделей регіональної соціально-економічної політики під впливом процесів глобалізації, європейської інтеграції, інноваційної стратегії розвитку.

Масштаби завдань, які продиктовані зміною конфігурації рушійних сил у світі під впливом процесів глобалізації, вибором євроінтеграційного вектора розвитку України та стратегії побудови соціальної держави, спонукали науковців у 2005-2006 рр. змістити вектор пошуків на вивчення РСС, обґрунтувати теоретичні й методологічні основи їх розвитку та розробити організаційно-

економічні механізми функціонування в умовах формування соціально орієнтованої ринкової економіки.

Завдання дослідження висвітлено в дев'яти розділах монографії, в яких, зокрема: розроблені теоретичні й методологічні основи дослідження РСС; з'ясовані особливості розвитку ресурсного потенціалу РСС у процесі реалізації інноваційної моделі економіки в Україні; розглянуто місце демовідтворювальних систем у стратегії соціально-економічного розвитку України; проаналізовані особливості розвитку регіональних соціальних систем в Україні (соціально-трудова, соціально-культурна, соціально-економічна, соціального капіталу РСС); досліджено рівень життя населення як важливий індикатор розвитку РСС; з'ясовані сучасні тенденції розвитку регіональних освітніх систем; розкрито інтелектуально-інноваційний потенціал РСС; побудований механізм управління розвитком РСС в Україні.

Підготовка монографії, наукові ідеї якої закладені академіком НАН України Долішнім М.І. та доктором економічних наук, професором Злупком С.М. здійснена колективом авторів під керівництвом доктора економічних наук Семів Л.К. Автори монографії взяли участь у написанні наступних розділів і параграфів: академік НАН України Долішній М.І. - розділи 1.1, 7.4; д.е.н. Злупко С.М. - розділ 1.2; д.е.н. Семів Л.К. - вступ, висновки, розділи 2.2, 4.4, 6.1, 6.2, 6.4, 7.1, 7.3, 7.4, 7.5, 9.5; д.е.н. Шевчук Л.Т. - розділи 1.1.1, 5.4; д.г.н. Писаренко С.М. - розділи 1.3, 3.1, 3.2, 3.3, 3.4, 3.5; д.е.н. Вовканич С.Й. - розділ 1.3; к.е.н. Садова У.Я. - розділи 1.4, 4.2, 5.1, 5.4, 6.1, 6.2, 6.3, 6.4, 6.5; к.е.н. Шульц С.Л. - розділи 1.1.2, 9.1, 9.3; к.е.н. Сторонянська І.З. - розділи 1.5, 2.6, 9.4; к.е.н. Максимчук М.В. - розділ 9.2; к.е.н. Риндзак О.Т. - розділи 6.4, 8.3; к.е.н. Шевчук А.В. - розділ 2.4; к.е.н. Семів Р.А. - розділи 4.4, 7.5, 9.5; к.е.н. Семів С.Р. - розділи 3.3, 3.4, 3.5; к.е.н. Пухир С.Т. - розділ 9.3; к.п.с.н. Копистянська Х.Р. - розділи 4.1, 8.1; к.е.н. Бідак В.Я. - розділи 4.1, 8.1, 8.2; к.е.н. Гринькевич О.С. - розділ 7.6; к.е.н. Ноджак Л.С. - розділ 7.4; к.е.н. Ходикіна І.Ю. - розділ 8.4; к.ф.н. Цапок С.О. - розділ 4.1; к.е.н. Луцків О.М. - розділи 2.5, 3.1; Ваврик А.Й. - розділ 8.1; Половинко О.Ф. - розділ 7.2; Лалакулич М.Ю. - розділи 7.1, 7.3, 7.5; Андрусин Н.І. - розділи 5.2, 6.3, 6.5; Федоришин Н.Ю. - розділи 3.3, 3.4, 3.5; Щеглюк С.Д. - розділ 2.1; Шевчук І.Б. - розділ 2.1; Назаркевич І.Б. - розділ 2.3; Папп В.В. - розділ 1.1.3.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕГІОНАЛЬНИХ СУСПІЛЬНИХ СИСТЕМ

1.1. Наукові погляди на формування та розвиток регіональних суспільних систем

1.1.1. Територіальна суспільна система як об'єкт дослідження регіональної економіки

В наукових публікаціях, які формують регіонально-економічну галузь знань, автори активно оперують терміном «територіальна суспільна система» (ТСС), ототожнюючи зміст цього поняття з дефініціями «регіон», «адміністративний район», «місто», «область», «економічна система», які так чи інакше пов'язані зі структурними елементами адміністративно-територіального устрою країни.

Поняття ТСС означає, що мова йде про системи, в яких головним атрибутом виступає територія. В економічній науці сформувалися полярні погляди на ставлення економістів до території чи простору. З одного боку, стверджується, що економічна теорія використання простору, й особливо теорія розміщення господарських об'єктів, розцвіли й оформилися в ХІХ ст., але ці процеси відбувалися майже в повній ізоляції від основних течій економічної науки - як «класики», так й «неокласики». З іншого боку, низка вчених з цим справедливо не погоджувалася, оскільки кожна з економічних теорій чи концепцій розроблена з урахуванням досвіду розвитку конкретної економічної системи. А будь-яка економічна система не може існувати поза простором і часом. Отже, і в класичних, і в неокласичних теоріях територія завжди присутня, хоча і в неявно вираженій формі¹.

У регіонально-економічних концепціях присутність території найчастіше підтверджувалася наявністю таких лексичних одиниць, як «регіон» і «район», які спочатку в географії, а згодом у регіональній економіці стали традиційними. Причому в останній третині ХХ ст. сформувалася чи не найбільша увага наукового світу до дефініції «регіон» та до виявлення закономірностей його розвитку. Дослідженням регіонів займалася величезна плеяда провідних вчених у різних країнах світу, в т.ч. і в Україні².

Саме в цей період виникли та викристалізувалися в рамках різних галузей знань різні наукові підходи до вивчення, розуміння змісту та визначення перспектив розвитку того чи іншого регіону, які були підпорядковані конкретним цілям класифікації регіонів і відображали неоднозначне ставлення до досліджуваної території. Про це свідчить, наприклад, класифікація регіонів, яка вважається загально визнаною в західній науковій літературі:

1) регіони, що виділяються за одиничними ознаками (прості регіони).

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Наукове видання

РЕГІОНАЛЬНІ СУСПІЛЬНІ СИСТЕМИ

монографія

Відповідальний редактор Семів Л.К.

Літературний редактор Толочко Л.П.

Комп'ютерний набір та верстка Ключковський Т.І., Ключковський Б.І.

Підписано до друку 12.02.2007. Формат 60x90/16. Папір офсетн.

Гарнітура Arial Суг. Умов. друк. арк. 28,83.

Тираж 500 прим. Зам. № 07-31.

Друк ПП «Арал»

79000, м. Львів, вул. Нижанківського, 4.